Я — мене — мені... (і довкруги)

2

В ЕВРОПІ

Европа відкривалася нам Словаччиною[1]. Наче для того, щоб зробити перехід менш помітним. Ті ж Карпати, ті ж слов'яни. Може, навіть ті ж українці спочатку, якщо ми проїздили нашим Закарпаттям. Але я не знаю, де нас спершу везли, наш поїзд не ставав на нормальних станціях, він ставав на якихось задніх, занехаяних коліях. Так я не міг би сказати, котрого дня я таки покинув назавжди останню українську землю, останні українські оселі. Тільки й того, що поволі лагідний лемківсько-карпатський краєвид поступився похмурим Татрам.

Наш поїзд не стерегли, відомо було, що тікати ми не будемо, бо нашою метою був захід, не лінія фронту й радянське зафронтя. У нас був навіть власний керівник, призначений з нас самих, на прізвище Ценко, імени не пригадую або й не знав. Він мав вести переговори з словацькими залізничниками, з місцевою адміністрацією, заспокоювати тих з нас, кого повільність і невизначеність напряму доводили мало не до паніки. Цим ми різнилися від зустрічних вантажних поїздів, ущерть навантажених людським м'ясом, призначеним на знищення. Це були жиди, здається, з Угорщини, може, й з балканських країн. Везли їх явно на спалення чи згазування в таборах Німеччини, а може, ще й західньої Польщі. До тих поїздів годі було й думати підійти, їх охороняли пильно. Це була ідеологія на стадії безглуздя, навіть сказу. Фронти тріщали, Німеччина корчилася й розпадалася — а тут залізниці завантажували цим божевільним рухом; людей, що могли б придатися на фронті, тримали при цих поїздах! Що гуманність була неосяжно далеко в цьому струмі знищення, в цьому не можна було сумніватися після досвіду Харкова, Києва, Львова, але були занедбані прості міркування воєнної доцільности. Страшно було дивитися на цей масовий рух сьогодні ще людей, а завтра тільки тлінно-гнилого м'яса.

Нас не стерегли, теоретично ми могли виходити з наших вантажних вагонів. Але це була тільки теоретична можливість. Поперше, виходити було ризиковано. Поїзд міг стояти безконечно довго, але міг рушити за хвилину без усякого попередження. По-

Іл. 27. Мюнхенська школа, у якій попервах містився Український Вільний Університет (нині Ернст-Ройтер-штрасе, 4). Світлина 2018 р.

центру, мій головний заробіток був там, а реґулярно їздити туди з Фюрту було нелегко.

У моїй академічній "кар'єрі" в Українському Університеті була проблема докторату. В західній практиці докторат — передумова до професури. Мене хотіли мати й призначили професором, але докторату я не мав, і це виглядало дико. Складати іспити й писати дисертацію я відмовився, а Мірчук, для якого формальності завжди грали велику ролю (як би чого не вийшло![1]), опирався наданню докторату без цих ритуалів. Це тривало добрих три роки, і тільки в червні 1949 року досягнено компромісу. Я подав свою написану ще в Харкові працю «До генези називного речення»[2], і ступінь мені надано без оборони цієї праці, тільки "на основі" праці. Та й то, це надання підписав не Мірчук, а Щербаківський і юрист Юрій Панейко[3]. Мірчукові, отже, нічого не могло "вийти". А взагалі в ті роки поняття закону в розшматованій і розтоптаній Німеччині було досить неозначене, справжня влада була ніби — в Баварії — в руках американців, але вони мало розуміли і мову окупованої країни, і її звичаї й традиції. Між цими двома джерелами права й справедливости закони обминалися мільйоном способів, і не робили цього тільки або безнадійно чесні, або безнадійно дурні.

Іл. 104. Світлина Тодося Осьмачки зі збірки «Поет» (1947)

що поряд його названо Яра Славутича. І тим, що його порівняли з Гоголем. І взагалі — всім і невідомо чим. Нарешті, добре... Він залишиться в МУРі, якщо МУР зречеться Вапліте. Тричі зрікаємося: Костецький, я, Домонтович... Його хвалимо. Він задоволений, киває мені: "Добре, я лишаюся". Ввечорі нові хмари на безхмарному було горизонті: після того, як він прочитав поезії, Міяковський викликає на трибуну Яра Славутича. Осьмачка моментально зривається з місця і демонстративно виходить. А в черговому числі таборової газети «Наше Життя»[1)] читаємо лист Осьмачки про вихід з МУРу, який "продовжує традиції Вапліте". Це було 28 лютого 1946 р. А 14 березня зустрічаю його в Ульмі. Він уже не в кожушку, одягнений у все нове: синє пальто й берет, — під ним, звичайно, високе чоло, вузькі, сповнені підозри й недовіри очі, дві глибокі зморшки, що біжать від кінчика носа до підборіддя й надають йому виразу безмежної втоми. (Мабуть, з підозрілости Осьмачка уникав фотографуватися з іншими, але, коли видавали його «Поета», вимагав, щоб при книжці був його портрет). Коротка його зі мною розмова:

Він:

— Ну, і обплели ж ви все павутинням, що ніде й стати, коня попасти.

Я:

— Що ж то за кінь у вас, що не порве павутиння!

Він:

— Коли ж воно з дроту...

Я (удаючи, що не розумію натяку):

— Не знав, що я такий страшний чоловік.

Він:

— Не страшний ви, а лукавий...

Отже, війна... Чи, в найкращому випадку, озброєний невтралітет. У тогочасних обставинах безнастанного кочування з табору до табору діпі нові зустрічі були неминучі. У середині травня[2)] я зустрів Осьмачку в Фюсені, коло підніжжя Альп. Наша розмова була коротка й ні до чого не зобов'язувала. Він тільки скаржився

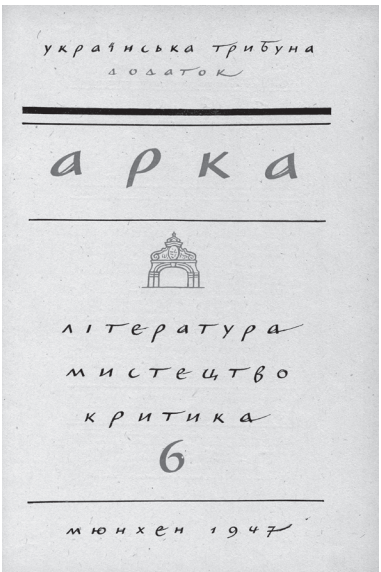

Іл. 135. Типова обкладинка часопису «Арка» за 1947 р. роботи Якова Гніздовського

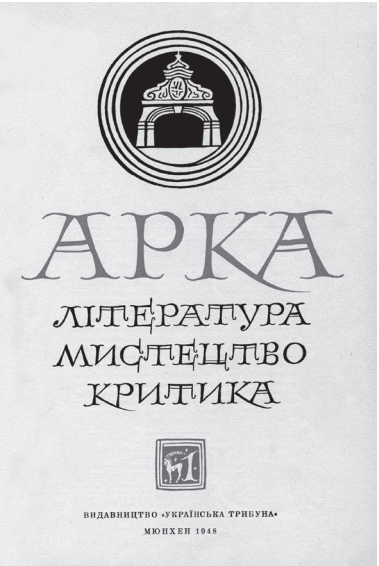

Іл. 136. Типова обкладинка часопису «Арка» за 1948 р. роботи Якова Гніздовського

свій орган. Мій "продаж" себе дав позитивні наслідки. Вся праця, крім мистецького оформлення, впала на мої плечі.

Реформованої «Арки» вийшло п'ять чисел. Вона мала успіх у читача, але її підкосила валютна реформа в Німеччині. Уже п'яте число, складене перед реформою, затрималося друком на кілька місяців. Шосте число, майже зовсім готове редакційно, ніколи не було навіть коло складацького або друкарського верстату. Засада редакційної політики «Арки» в її другому, удосконаленому варіянті була проста. Першість належала літературі й мистецтву української повоєнної еміґрації — усім течіям від експериментів Костецького до традиціоналізму Самчука з єдиним критерієм: достатній мистецький рівень. Та ще приналежність до нашого часу — ми не містили передруків давніх писань. Історія нас цікавила, але не в її повтореннях, а в дискусії навколо неї. Далі йшло висвітлення живих або живущих процесів сучасної культури в чужих країнах — у формі перекладів, обговорень, хроніки. Це завдання не було легке. Німеччина в ті роки не була країною, відкритою для всіх інших, — ще тривала чистка від нацизму, кордони

I am leaving for U. S. A. on the 5th of July for one year. Please, send my correspondence in future as follows:

Mr. Y. Šerech-Shevelow
c/o A. Kardinalowska
898, Memorial Drive
Cambridge 38, Mass. U. S. A.

Professor Y. Šerech-Shevelow

Іл. 233. Повідомлення для кореспондентів про виїзд до Сполучених Штатів Америки:

Виїжджаю 5 липня до США на один рік. Прошу надалі надсилати кореспонденцію для мене на адресу:

Mr. Y. Šerech-Shevelow
c/o A. Kardinalowska
898, Memorial Drive
Cambridge 38, Mass. U. S. A.

Професор Ю. Шерех-Шевельов

вернення до Радянського Союзу мені більше не загрожувало, та й не хотів я мати всіх можливих ускладнень з американськими законами. В американському консульстві зрозуміли мою ситуацію і не робили мені перешкод. Але зажадали, щоб я дістав від шведів пашпорт чужинця вже під своїм справжнім прізвищем. Було мені дуже прикро йти до шведів з визнанням свого проти них "злочину" — фальшивої інформації для їхніх органів влади. Але мусів. Шведський урядовець поставився з вирозумінням. Прочитав мені, правда, невеличкий і слушний pater noster, але пашпорт мені видали, і так само моїй матері. Правда, можливо, що шведи одержали прохання швидко полагодити мою справу від американського консула, якого дуже приспішував Гарвард. У моїй прикрій ситуації я востаннє скористався з допомоги Макса Фасмера. Він тоді вже повернувся до Берліну (Західнього), завідував катедрою славістики в західньоберлінському університеті і своє свідчення видав як офіційний документ.

Зустрічі з Романом Якобсоном

Audi et alteram partem[1].

(Одна з засад греко-римського судівництва)

Vsi prav dobro vedo, kakšna strašna brozga se lahko vzdigne iz spominov[2].

(Andrej Hieng. «Čarodej»)

Я вже казав при описі першої зустрічі з Фальком[3], що вірю в правдивість першого враження від людини. В моєму житті воно дуже рідко обманювало. Інша річ, що я йшов до розуму й казав собі — не може цього бути, зовнішність людини не може бути ключем до її вдачі, це забобон, не піддавайся, не покладайся, дій так, ніби такого враження не було. І завжди розум обдурював, і я гірко каявся, що послухався його, а не голосу підсвідомости.

Перше враження від зустрічі з Романом Якобсоном — віщування було незмірно гірше. Воно було тим сильніше, що — коли до кого іншого перед зустріччю моя настанова була тільки — невтральности й невідомости, тут я був під чаром попередньої позитивної уяви. Не знавши його, я вважав себе за його учня, його писання були для мене зразком того, чим повинні бути сучасне мовознавство, сучасне розуміння літератури й зокрема вірша. Він — і Трубєцькой — були для мене втіленням двох шкіл, від яких я хотів числити себе як науковця — російських формалістів[4] і празького мовознавчого гуртка[5]. Зі Швеції я привіз уже майже зовсім готовий до друку рукопис своїх «Проблем походження білоруської мови»[6]. Мені було ясно, що концепція цієї книжки не узгоджувалася з поглядами Якобсона в його праці 1929 року про фонологічний розвиток російської мови в порівнянні з іншими слов'янськими[7]. Концепція Якобсона виходила з традиційного погляду про довготривалу єдність східнослов'янської мови, порушену тільки татарською навалою 13 століття, — і йшла ще далі, заперечуючи самостійний розвиток усіх слов'янських мов у дав-

нину, крім російської й сербсько-хорватської. Усі інші давні мови слов'ян розглядалися як пасивні сприймачі або російських, або сербських інновацій. Сам вибір білоруської проблематики для моєї праці пояснювався тим, що більшість досліджень ранньої історії слов'янських мов на сході Европи, спрямована на силкування довести праєдність росіян і українців, мало звертала уваги на білоруську мову, взагалі, це була слабка ланка в цих дослідженнях, факти ранньої білоруської мови були в кричущій суперечності з традиційною концепцією, і, на них спираючися, найлегше було цю традицію повалити. Я знав, отже, що мої погляди на ці справи різко різнилися від Якобсонових. Але, думав я, то були погляди двадцятип'ятилітньої давности, напевне, сам Якобсон уже переконався в їх застарілості й неслушності, і тепер, у п'ятдесятих роках, я зможу його остаточно в цьому переконати. Тим більше, що в усьому іншому, — так мені здавалося — ми були однодумці, як буває однодумцем із своїм учителем його відданий учень. Я не знав тоді, як багато зі своїх попередніх, празьких поглядів Якобсон зревізував в Америці і що він був на шляху до цілковитого їх перегляду й заперечення.

І він, це мені було ясно, чекав на мене. Це було ясно з його активної участи в запрошенні мене до Гарварду. Історія цього коротко була така. 1949 року, ще з Німеччини, я мріяв про переїзд до Америки, але такий, щоб обминути звичайний етап імміґранта-початківця — етап фізичної праці. Дмитро Іванович Чижевський, якого я знав з Німеччини, саме тоді був запрошений до Гарварду[1)], і я запитав його листом, які могли б бути мої перспективи в академічній Америці, зокрема беручи до уваги, що англійською мовою я міг тільки читати, але не вмів ні говорити, ні розуміти, що люди говорять. Чижевський відповів листом 10 жовтня 1949 року. Він писав про трудності для "без'язиких" в Америці (я тоді не знав, що це було з власного досвіду, він не опанував англійської мови для розмов і викладів до самого кінця американського періоду свого життя), але відзначав і позитивні фактори — Гарвард фактично не мав іншого кандидата на лектора російської мови, Гарвард у ті роки волів не брати на працю жінок, Гарвард дістав величезну пожертву на розбудову слов'янських студій. Коротко кажучи, він якоюсь мірою заохочував мене не кидати думки про переїзд і фахову працю. Його лист починався: "Я і Якобсон". (Обидва вони були новаками в Гарварді[2)], і тільки згодом між ними пробігла чорна кішка — та про це далі).

Справа посувалася поволі, але посувалася, і в травні-червні 1951 року я дістав офіційне призначення-запрошення на посаду лектора російської мови. Але тепер зволікати почав я. Причин було дві, одна залежала від мене, друга — ні. У цей час я був уже в Швеції, в Люндському університеті. Було б не дуже етично, якби я покинув працю за яких два місяці перед початком навчального року. А з другого боку, — і це вже було не в моїх руках — почалася тяганина з моїм прізвищем. У Німеччині, боячись примусової репатріяції, я став Юрієм, але Ткачуком[1]. Від американських інституцій я не ховав ані цього факту, ані свого справжнього прізвища. Але американський консул у Ґетеборґу жадав, щоб я дістав пашпорт на моє справжнє ім'я ще в Швеції. А шведи посилали мене до американсько-німецьких органів. Тим часом тих органів у Німеччині вже не було, бо свій пашпорт там я дістав від американської військової влади, що вже не існувала[2]. Шведам справа якогось чужинця, який, до того ж, хотів покинути країну, зовсім не боліла. І так справа тяглася далі. Не діставши мене на початок 1951–1952 академічного року, Гарвард тепер хотів мене на другий його семестр. Ішли листи й телеграми до мене, до американсько-

HARVARD UNIVERSITY

SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURES

20A Prescott St.
CAMBRIDGE 38, MASSACHUSETTS
January 25, 1951

Dear Professor Scherech:

May I ask you for an urgent answer to my recent letter, especially about the state of the entry permit question to the United States. The possibility of inviting you to work since the coming Fall with us in this department becomes an actuality.

Sincerely yours,
R. Jakobson
Roman Jakobson

Іл. 235. Лист Р. Якобсона до Ю. Шевельова від 25 січня 1951 р.

ПРИМІТКИ

Я — МЕНЕ — МЕНІ... (І ДОВКРУГИ): СПОГАДИ. 2. В ЕВРОПІ

До с. 7

[1]Державну незалежність Словаччини вперше проголошено 14 березня 1939 р. Територія цієї республіки (т. зв. Першої Словацької) була менша, ніж теперішньої, оскільки частина прилеглих до Угорщини земель Чехословаччини відійшла була до Угорщини за рішенням Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р. Фактичне існування Словаччина припинила 4 квітня 1945 р., коли радянське військо захопило Братіславу. У II світовій війні ця держава була на стороні гітлерівської Німеччини.

До с. 8

[1]Про Генеральну Губернію (або Генеральне Губернаторство) див. у першому томі цього видання прим. 1 до с. 506.

До с. 9

[1]Родина Солов'їв складалася з Дмитра Солов'я (див. про нього в першому томі цього видання прим. 3 до с. 471), його дружини Марії та їхньої дочки Оксани (див. про неї в першому томі цього видання прим. 3 до с. 472). Дмитро й Оксана Солов'ї брали участь у роботі харківської «Просвіти» за часів німецької окупації міста. Разом із Дмитром Солов'єм Ю. Шевельов працював тоді над новим шкільним підручником української мови.

[2]Про перебування Шевельова в Солотвині під Криницею розповіджено в першому томі цього видання (с. 568–573, 576–577).

[3]Жіліна — місто в північно-західній гірській частині Словаччини поблизу чеського та польського кордонів.

До с. 10

[1]Орем-Лаз або Оремов Лаз (теперішня назва Лешть) — колись село, розташоване за 13 кілометрів на південь від міста Зволена; у 1923 р. в ньому створено тренувальний табір 10-ї піхотної дивізії чехословацького війська, що його існування в підсумку призвело до зникнення села 1951 р.

[2]Зволен, Крупіна — міста в Середній Словаччині; розташовання Орем-Лазу (Лешті) — приблизно посередині між ними.

До с. 11

[1]Про переклади Шевельова з Рільке див. у першому томі цього видання прим. 3 до с. 558.

[2]Діяльність Зої Сапіцької в Харкові Шевельов коротко схарактеризував у першому томі цього видання (с. 471).

[3]*Cum grano salis* (лат.) — 'із застереженнями'.

[4]Літературознавець Володимир Державин (див. про нього в першому томі цього видання прим. 3 до с. 355) зі Словаччини дістався потім Німеччини, мешкав в Авґсбурзі та Мюнхені.

До с. 12

[1]Рашомон — міська брама в Нарі (столиці Японії в 710–784 рр.), що дала назву фільмові японського режисера Акіри Куросави (1950), де йдеться про чотири геть відмінні версії того самого злочину, подані чотирма його свідками. В англійську мову слово *Rashomon* ввійшло зі значенням 'неможливість із'ясувати істину через несумісність свідчень'.

[2]Словацьке Національне Повстання почалося 29 серпня 1944 р. Його метою було повалення режиму Йозефа Тісо, що співпрацював з гітлерівцями, та виведення країни з війни на боці держав Осі. Німецькі та проурядові словацькі війська остаточно придушили його 27 жовтня 1944 р.

[3]Йозеф Тісо (1887–1947) — католицький священик, за міжвоєння правий політик, у 1939–1945 рр. президент Словацької Республіки. Втікши від радянського наступу, переховувався в Баварії, однак був виданий американцями чехословацькій владі, засуджений до страти й повішений.

[4]За рішенням Центрального Комітету Чехословацької Комуністичної Партії словацьким партизанським рухом командував радянський офіцер Олексій Асмолов (1906–1981); п'ять "чехословацько-радянських" партизанських груп були десантовані, а інші таємно перейшли до Словаччини з України та Польщі впродовж серпня 1944 р. (ще до початку повстання).

[5]Дуклянський просмик на кордоні між Польщею та Словаччиною в межах Лемківщини — найнижчий у Карпатах (його висота становить 502 м). Під час Словацького Національного Повстання радянські війська разом із 1-м чехословацьким армійським корпусом повели наступ на нього і по майже місячних боях заволоділи ним 6 жовтня.

[6]Банська Бистриця — головне місто Середньої Словаччини; відстань від нього до Орем-Лазу — близько 35 км.

[7]Про вислів "Париж вартий меси" див. у першому томі цього видання прим. 2 до с. 515.

До с. 13

[1]Трнава — місто в Західній Словаччині за 47 км від Братіслави.

[2]Судячи з усього, Ю. Шевельов сконтамінував у пам'яті два різні епізоди у своїх стосунках з О. Соловей. Світло на це питання проливає його лист до кореспондентки, написаний на початку лютого 1951 р., коли Ю. Шевельов мешкав у шведському Люнді, а О. Соловей — вже в Сполучених Штатах Америки. У листі міститься такий уступ: "Ваша ідея сватати мене справді, здається, актуальна. В усякому випадку я почуваю себе в багатьох відношеннях по-оремлазьки" [особистий архів О. Соловей, цифрова копія]. Із цих двох речень можна виснувати, що О. Соловей спало на думку вдруге після успішної словацької афери скористатися приводом заручин,

БЕЗДОМНИЙ ГРОМАДЯНИН СВІТУ — ЮРІЙ ПЕРЕМОЖЕЦЬ

(післямногослів'я замість післяслова)

У листі Юрія Шевельова до його доброї приятельки Оксани Соловей від 13 грудня 1945 р. є речення, яке годі назвати інакше, ніж розпачливим воланням: "І доки його жити на світі отак псом бездомним!"[1] Лист цей писано в уже мирному баварському Фюрті (передмісті Нюрнберґу), де в панства Шустерів за адресою Матільденштрасе, 1 притулилися двоє втікачів з України: Юрій Ткачук і його мати Варвара, обоє родом із волинського Дубна. Власної домівки в Німеччині вони не мали й мати не могли, ба й власне прізвище — Шевельови — мусіли приховувати, щоб уникнути можливого вивезення до Радянського Союзу. Їхні підробні документи давали їм такий шанс, бо Дубно до 1939 р. перебувало в складі Польщі, а громадяни цієї країни репатріяції не підлягали.

А 14 серпня 1946 р. — вже з Мюнхену — Шевельов надіслав чергового листа до тієї самої адресатки, вклавши до нього добірочку перекладів з улюбленого поета Райнера Марії Рільке. Серед них був «Осінній день» (недатований), остання строфа якого бринить подивугідною щирістю, йдучи ніби з глибини перекладачевого серця:

Бездомний вже собі не створить дах,
Самотній буде в самоті тривати,
Не спать, читать, листи вночі писати
І між опалим листям на стежках
В неспокої туди й сюди блукати[2].

---

[1] *Шевельов Ю.* Із листів до Оксани Соловей (1945–47 рр.) // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. — Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2011. — Т. 14. — С. 307.

[2] Цифрова копія з особистого архіву Оксани Соловей (далі ОАОС). Уже по смерті Ю. Шевельова цей переклад вийшов друком [*Рільке Р. М.* Осінній день / Переклав Юрій Шерех // Березіль. — 2003. — № 9–10. — С. 147].

До оригіналу цей переклад дуже близький — от тільки опале листя в Шевельова лежить на стежках, тоді як у Рільке його несе вітром (“die Blätter treiben”). І починалося позаукраїнське блукання Шевельова з того, що він був наче той несений вітром із місця на місце листок: замкнений у ваґоні разом із матір’ю та іншими українськими втікачами, він мусів коритися примхам непрогнозованих і непоясненних пересувань потяга, що снував між різними словацькими станціями. Та, ступивши на словацьку землю, Шевельов дуже скоро спробував узяти віжки долі в свої руки й спромігся зорганізувати переїзд із загубленого в горах Орем-Лазу до Братіслави, а відтак і до Відня. Там він знову став ґвинтиком у механізмі, що працював незалежно від його волі, й потрапив як робітник на військове виробництво в Трайсмауері. Щоправда, йому ще раз пощастило: нові руки господареві підприємства не були потрібні, й Шевельов дістав нагоду сам шукати шляхів порятунку та виживання для себе та для матері. Несподіваним успіхом стало отримання дозволу на переїзд до саксонського Пляуену, де він міг розраховувати на якесь облаштування, мавши запрошення на роботу від журналу для українських остарбайтерів «Дозвілля».

Після коротенького словацького інтермеццо та австрійських поневірянь, теж недовгих, Шевельов потрапив до Німеччини, де йому судилося провести понад п’ять років життя: з кінця вересня 1944 до 10 січня 1950 рр.

* * *

У Пляуені Шевельов зустрів свій тридцять шостий день народження. Вік змужніння — і формальним підтвердженням цього стає те, що в «Дозвіллі» він уперше в житті входить до складу редакції цього видання. Інші права, інша відповідальність. І вже по війні редакторська робота вийде на перший плян у його тодішній кипучій діяльності; сенс її, за спостереженням Надії Баштової, був такий: “[...] створити належні умови для публікації і видання творів, що з’являлися з-під пера українських письменників-еміґрантів, аби довести собі й світові, що українська література попри гоніння й тиск таки існує”[1]. Саме тоді в українському літературному процесі з’явилася нова визначна фігура — Юрій Шерех. Перед тим

[1] *Баштова Н.* Григорій Костюк і Юрій Шевельов у листуванні 1945–1959 років // Григорій Костюк і Юрій Шевельов: листування 1945–1959 років. — Київ: Українські пропілеї, 2019. — С. 9.

Іл. 267. Будинок у Пляуені за адресою Беренштрасе, 11 (за доби націонал-соціялізму Мартін-Мучман-штрасе, 11), де в квітні-червні 1945 р. мешкали Ю. Шевельов з матір'ю. Світлина 2010-х рр.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Авксентьєв Леонід — *764*
Авсєєнко Василь — *524*
Агеєва Віра — *539*, *549*
Аґрель Сіґурд — *589*
Аґріппа Гайнріх Корнеліюс — 76
Адамовіч Антон — *130*
Адемз Джеймс Траслов — *609*
Ажбе Антон — *547*
Аксаков Іван — *580*
Аксаков Сергій — *541*
Алексевич (Чолган) Іларіон — 260, *560*
Ален Джон — *714*
Альтбауер Моше — 472, *625*, *711-712*, *714*
Амбесер Аксель фон — *655*
Андерс Владислав — *581*
Андерсен Генінґ — 474, *626*, *653*, *829*
Андерсон Максвел — *656*
Андерш Йосип — *855*
Андропов Юрій — *750*, *847*
Антоненко-Давидович Борис — *514*
Антонич Богдан-Ігор — 360, *588*
Антонович Володимир — 266, *562*
Антонович Мирослав — 262, *561*
Антонович Омелян — *243*, *554-555*
Антонович Тетяна — *243*, *554-555*
Ануй Жан — 133, 307, *524*, *656*, *679*
Аполінер Ґійом — 76, *599*
Апостол Данило — *602*
Араґон Люї — *599*
Ардрі Роберт — *656*
Арістофан — 240, *554*
Армані Джорджо — *603*
Арнольд Фріц — 339, *582*
Арсєнєва Наталія — *130*
Артим Ірина — 93, *513*
Арумаа Пеетер — 387, *590*, *593*, *670*
Архімед — 41, 225, *497*, *551*
Аршембо Сільві — *873*
Асмолов Олексій — *491*
Ахманова Ольга — 456, 469-470, *618*, *624*, *720*

Б

Бабій Олесь — 86, 167-168, 170, *507*, *511*, *533-534*
Багряний (Лозов'ягін) Іван — 78, 85, 96, 99, 101, 108, 152-153, 184, *211*, 212, 216, 220-223, 244-250, 254, 271, 292-293, 316, 398, *505*, *514*, *518-519*, *544*, *556-557*, *559*, *639*
Багрянородний Костянтин — *695*, *697*
Бадаліч Йосіп — *706*, 710, 713, 726
Бажан Микола — *563*, *621*
Бажанський Михайло — 93, 97, 147, *511*, *513*
Базалій Ярослав — *873*
Байрон Джордж Ґордон — 292, *557*, *589*
Бак Перл — 135, *524*
Балей Петро — 87, 173, 278, *509*, *536*
Балко Юрій — 93, 512; див. Чапленко Василь
Бальзак Оноре де — *563*
Бандера Степан — *556*, *758*
Барабаш Юрій — *553*
Барвінок Ганна — *760*
Барка Василь — 33, 101, 122-124, *130*, 137, 146-147, 153-154, 158, 189, 198, *211*, 223, 234-244, 292, 316, *495*, *502*, *522*, *526*, *529*, *539-540*, *553-555*, *569*, *712*